

JANUSZ ANTONI CZYŻEWSKI

Henryk Szczepański (1918 — 1981) jako entomolog

Entomologia polska poniosła bolesną stratę przez śmierć Henryka Szczepańskiego, inżyniera leśnika i doktora nauk leśnych, wieloletniego pracownika naukowego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, powszechnie cenionego znawcę bleskotek — bardzo licznej grupy pasożytniczych owadów.

Henryk Szczepański urodził się 3 lutego 1918 r. w Radzynie Podlaskim w rodzinie robotniczo-chłopskiej, z ojca Michała i matki Anny z Dadunów. Naukę w szkole powszechnej rozpoczął w r. 1925 w Radzynie Podlaskim, a ukończył w r. 1932 w Siedlcach. Świadectwo dojrzałości otrzymał w r. 1937 w Państwowym Gimnazjum humanistycznym im. Bolesława Prusa w Siedlcach. W tym samym roku podjął na Wydziale Leśnym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie studia wyższe, przerwane wybuchem drugiej wojny światowej. W czasie okupacji pracował w Zarządzie Miejskim w Siedlcach na stanowisku kontrolera młyna (1940 - 1941), w Leśnictwie Siedlce jako manipulanta zrębowy (1941 - 1942) i w Spółdzielni Rolniczo-Handlowej w Platerowie, w charakterze ekspedienta (1942 - 1944). W wyzwolonej Polsce przez ponad rok był funkcjonariuszem Straży Ochrony Kolei w Siedlcach.

W grudniu 1945 r. Henryk Szczepański rozpoczął dalsze studia w SGGW, specjalizując się w dziedzinie ochrony lasu pod kierunkiem profesora Mariana Nunberga. Na podstawie pracy dyplomowej na temat „Analiza usychającego świerka opadniętego przez szkodniki” 30 listopada 1949 r. uzyskał stopień magistra inżyniera leśnika. 20 czerwca 1964 r., po obronie przedstawionej rozprawy „Zależność składu gatunkowego fauny bleskotek (*Chalcidoidea*, *Hymenoptera*) od warunków środowiskowych grądów Białowieskiego Parku Narodowego”, Rada Wydziału Leśnego SGGW nadała Mu stopień doktora nauk leśnych (uroczysta promocja 5 IX 1964).

Henryk Szczepański pracował na stanowisku młodszego asystenta i starszego asystenta przy Katedrze Urządzania Lasu SGGW (1 IV

Doktor Henryk Szczepański (Warszawa 1968)

1947 - 30 XI 1949; 1 XII 1949 - 31 III 1951), następnie starszego asystenta i adiunkta przy Katedrze Ochrony Lasu SGGW (1 IV 1951 - 30 IX 1964; 1 X 1964 - 11 IV 1972). Od 12 kwietnia 1972 r. do śmierci pełnił obowiązki specjalisty leśnika w dziale informacji naukowo-technicznej w Bibliotece Głównej SGGW. Po wielotygodniowej chorobie zmarł 11 maja 1981 r. w Warszawie, pochowany na cmentarzu rzymskokatolickim w Pyrach.

Jak wspomniano we wstępie, Henryk Szczepański zajmował się błęskotkami, pasożytniczymi błonkówkami (tylko nieliczne gatunki rozwijają się w tkankach roślinnych, przeważnie w nasionach) tworzącymi odrębną nadrodzinę *Chalcidoidea* w podrzędzie owadziarek (*Hymenoptera-Parasitica*). Jego dorobek naukowy jest reprezentowany przede wszystkim przez szczegółowe badania faunistyczne nad tymi owadami w charakterystycznych biotopach leśnych Białowieskiego Parku Narodowego (1964a, 1970, 1975, 1983) oraz w uprawach i młodnikach sosnowych lasów doświadczalnych SGGW w Rogowie k. Koluszek (1968).

Jako cel badań w Białowieskim Parku Narodowym (1964a) H. Szczepański przyjął poznanie fauny błęskotek oraz próbę uchwycenia zależności ich występowania od warunków środowiskowych różnych zespołów leśnych.

Po ogłoszeniu drukiem przez autorów zagranicznych rewizji niektórych grup omawianych błonkówek dwukrotnie zaszła konieczność dokonania kontroli oznaczeń zebranego materiału. Ostatecznie przegląd faunistyczny bleskotek w grądach Białowieskiego Parku Narodowego obejmuje 421 gatunków przynależnych do 13 rodzin (1983). Z tej liczby około 360 gatunków H. Szczepański zanotował w swej obszernej rozprawie (1964a) po raz pierwszy na ziemiach polskich. Specjalnie interesujące gatunki (około 60) spośród wykazanych bleskotek omówił w osobnym doniesieniu (1970); w większości zostały one dopiero w ostatnich latach opisane jako nowe dla nauki i najczęściej były to rzadkości faunistyczne.

H. Szczepański podjął próbę przeanalizowania zebranych bleskotek pod kątem związku ich składu gatunkowego i liczebności ze światem roślinnym siedlisk oraz z roślinożernymi owadami, żywicielami tych pasożytniczych błonkówek. Wskazał on na szczególną rolę runa leśnego w kształtowaniu się składu jakościowego i ilościowego bleskotek. Dla wielu gatunków podał po raz pierwszy żywiciela.

Faunę bleskotek w grądach Białowieskiego Parku Narodowego charakteryzuje stosunkowo duże bogactwo gatunków przy niskiej liczebności osobników, co stanowi cechę naturalnych zespołów leśnych. Na podkreślenie zasługuje również niemal zupełny brak przedstawicieli pasożytów wtórnych (pasożytów wyższych stopni). Spośród bleskotek występują najliczniej te grupy gatunków, które są pasożytami roślinożernych owadów minujących liście, a więc wielu motyli i muchówek, następnie gatunki pasożytujące w mszycach i czerwcach.

W obu badanych grądach skład gatunkowy bleskotek jest podobny, a różnice sprowadzają się głównie do liczebności poławianych osobników. Pod względem bogactwa faunistycznego grąd wysoki wykazuje niewielką przewagę nad grądem niskim. Nieco wyższy stopień wilgotności i chłodniejszy mikroklimat biotopu grądu niskiego wywierają niewątpliwie wpływ na obniżenie liczebności bleskotek. Należy tu dodać, że zagadnienie ewentualnego wpływu warunków klimatycznych na liczebność bleskotek zostało naświetlone w osobnym doniesieniu (1975).

H. Szczepański stwierdził wyraźnie większy udział gatunków związanych biologicznie z drzewami stanowiącymi główne tło drzewostanów w powyższych biotopach: jesionem i olchą w grądzie niskim a grabem i klonem dominującymi w grądzie wysokim. Wyróżnił grupę gatunków występujących wyłącznie lub w znacznej przewadze w grądzie wysokim, taką samą grupę bleskotek dla grądu niskiego, grupę gatunków wspólnych dla obu grądów oraz grupę gatunków występujących w grądach sporadycznie.

Podczas gdy gatunki bleskotek pasożytujące w jednym żywicielu (monofagiczne) były spotykane tylko w określonych siedliskach, gatunki związane z większą liczbą żywicieli (oligofagiczne) i przystosowane do dużych wahań czynników siedliskowych miały znacznie szerszy zasięg występowania, tak w rozmieszczeniu poziomym (spotykane w obu grądach), jak i w pionowym (w różnych warstwach roślinności, od runa do koron drzew).

Analiza ekologiczna wyników badań porównawczych w obu grądach Białowieskiego Parku Narodowego pozwala przypuszczać, że w takich biotopach leśnych bleskotki stanowią zespoły zorganizowane o względnie ustabilizowanej strukturze biocenotycznej, charakteryzujące się zdolnością samoregulacji i odradzania się w poszczególnych populacjach.

Przedstawione w dużym skrócie wyniki prac badawczych, przeprowadzonych przez H. Szczepańskiego w Białowieskim Parku Narodowym, wnoszą wiele nowych dla nauki faktów. Należy podkreślić, że są to pierwsze w Polsce szczegółowe badania faunistyczne nad bleskotkami w ściśle określonych warunkach środowiskowych. Stanowią więc wprowadzenie do studiów biocenologicznych, które z kolei mogłyby znacznie pogłębić naszą znajomość tej tak ciekawej i ważnej grupy pasożytniczych błonkówek zarówno z punktu widzenia wiedzy teoretycznej, jak i podstaw rozwoju racjonalnej ochrony pól i lasów przed masowymi pojawami szkodliwych owadów.

Przedmiotem badań H. Szczepańskiego w lasach doświadczalnych SGGW w Rogowie k. Koluszek (1968) było wyjaśnienie zróżnicowania w występowaniu bleskotek w 3-letniej i 7-letniej uprawie oraz w 14-letnim młodniku sosnowym. Powierzchnie badawcze znajdowały się w bezpośrednim sąsiedztwie otaczających je drzewostanów mieszanych.

Fauna bleskotek w uprawach i młodnikach sosnowych lasów doświadczalnych SGGW w Rogowie była reprezentowana przez 195 gatunków zgrupowanych w 13 rodzinach. Populacje tych owadów w badanych siedliskach charakteryzuje duża dynamika rozwojowa. Zachodzące w szybkim tempie zmiany w stopniu zagęszczenia błonkówek w populacjach i znaczne różnice w ich składzie gatunkowym pozwalają określić te zespoły populacji jako pozostające w niestałym układzie dynamicznym:

Autor przeprowadził szczegółową analizę składu gatunkowego bleskotek, a obraz sukcesywnych zmian, postępujących wraz z wiekiem uprawy sosny, przedstawił w formie syntetycznego diagramu.

Najintensywniejszym rozwojem populacji charakteryzuje się zespół bleskotek w 3-letniej uprawie, kształtujący się pod dominującym wpływem roślin runa, a szczególnie traw. W 7-letniej uprawie obserwuje się niewielki wzrost zagęszczenia populacji, przy czym nadal utrzymuje

się pewna przewaga liczebności bleskotek w runie i dość liczny udział niektórych gatunków żyjących w koronach drzew. W młodniku natomiast, przy mniejszej niż w uprawach liczbie gatunków i najniższej frekwencji osobniczej, daje się zauważyć dalszy stopniowy spadek liczebności bleskotek.

H. Szczepański zwraca uwagę na wzmożone występowanie w 7-letniej uprawie sosny szkodników nękających, jak skośnik *Exoteleia dodecella* (L.) i pryszczarek *Thecodiplosis brachyntera* (Schwäg.), dostarczających wiele gatunków pasożytniczych błonkówek, spotykanych tylko sporadycznie w 3-letniej uprawie i w młodniku. Zanik znacznej części runa pod zwartym okapem koron w młodniku jest przyczyną niemal dwukrotnie większej liczebności bleskotek w koronach drzew niż w runie. Czasowy pobyt w koronach nawet tych gatunków, których rozwój larwalny związany jest z roślinnością runa, tłumaczy się obfitymi tam źródłami pokarmu (słodkie wydaliny mszyc — spadź) i silnym dodatnim heliotropizmem owadów.

Ciekawy wydaje się zaobserwowany przez H. Szczepańskiego fakt wzrostu liczebności przedstawicieli rodziny *Pteromalidae* wraz z wiekiem uprawy, natomiast spadku liczebności przedstawicieli rodziny *Eulophidae* wskutek stopniowej redukcji roślin runa.

Godne uwagi może być dość częste występowanie w badanych siedliskach leśnych dwu gatunków bleskotek z rodziny *Pteromalidae*: *Trichomalus nanus* (Walk.) i *Trichomalus perfectus* (Walk.), z których pierwszy jest pasożytem ploniarki *Oscinella frit* (L.), a drugi pasożytem chowacza *Ceutorhynchus assimilis* Payk. Wynika z tego, że mają one swoją ostoję w lasach wśród roślinności runa, skąd atakują żywicieli na sąsiadujących łąkach zbożowych i plantacjach rzepaku.

Stosunkowo duży zasób spostrzeżeń i materiałów faunistycznych do bliższego poznania bleskotek krajowych przekazał Henryk Szczepański w kilkunastu mniejszych doniesieniach. Należy tu wymienić wyniki połowu omawianych błonkówek na terenie Warszawy i pobliskich okolic oraz chowu laboratoryjnego (1961b), specjalne uwagi o nowych gatunkach dla fauny Polski (1960c, 1961d), doniesienia o pasożytach korników (1960b, 1961c, 1973b) oraz minujących liście larw muchówek (1960a) i gąsienic motyli (1965), a również o bleskotkach uzyskanych z szyszek modrzewia (1967b). W przytoczonych doniesieniach na ogólną liczbę 138 gatunków bleskotek, przynależnych do 12 rodzin, jest 89 gatunków po raz pierwszy podanych z obszaru naszego kraju.

Osobną grupę reprezentują takie publikacje, jak przyczynek do systematyki i biologii *Macromesus amphiretus* Walk. (1961a), doniesienia o rozprzestrzenianiu się *Sympiesis dolichogaster* Ashm. (1972a) w Europie oraz występowaniu *Trichomalus perfectus* (Walk.) w biocenozach

leśnych i na plantacjach rzepaku (1972b), a także informacyjno-przeładowy referat o stanie badań nad bleskotkami z punktu widzenia potrzeb ochrony roślin uprawnych w Polsce (1964b).

Wypada zaznaczyć, że H. Szczepański wniósł pewien wkład do znajomości bleskotek innych krajów europejskich. W czasie wyjazdów w celach naukowych do Czechosłowacji i na Węgry zebrał i oznaczył wiele gatunków (przechowywanych w kolekcji bleskotek, obecnie przejętej przez Instytut Zoologii PAN w Warszawie). Jest też współautorem ogłoszonych drukiem materiałów do znajomości pasożytów jaj korowódki śródziemnomorskiej, *Thaumetopoea pityocampa* (Schiff. et Den.), w Bułgarii (1967a).

H. Szczepański opisał nowe dla nauki gatunki bleskotek: *Neochrysocharis nunbergii* (Szczepański) (1960a) z rodziny *Eulophidae* i *Platygerrius millenius* Szczepański (1961c) z rodziny *Pteromalidae*. Kilku innych stwierdzonych i zasygnalizowanych w rozprawach nowych dla nauki form bleskotek, niestety, nie opisał.

Zupełnie odrębny charakter zainteresowań naukowych Henryka Szczepańskiego przedstawiają obserwacje nad szkodliwymi owadami nękającymi niektóre gatunki drzew i krzewów w rezerwach przyrody i kompleksach lasów podmiejskich. A więc zwraca on uwagę (1973a) na masowe opanowanie pędów cisa przez przyszczarka *Taxomyia taxi* (Inchb.), którego larwy, niszcząc pąki — tak na męskich, jak i na żeńskich osobnikach — powodowały osłabienie wzrostu drzew lub nawet zahamowanie ich rozwoju oraz brak naturalnego odnowienia w rezerwacie cisowym w Wierzchlesie.

Z kolei w innym doniesieniu (1973b) przeprowadza próbę wyjaśnienia roli jałowca pospolitego w biocenozie drzewostanów sosnowych. Szczególnie w ubogich siedliskach boru suchego obserwuje się niekiedy giniecie jałowca, a na jego pędach liczne żerowiska kornika *Phloeosinus thujae* (Perris). Autor sugeruje możliwość wpływu niektórych pasożytów wymienionego gatunku kornika na populacje korników sosny.

Omówiony dorobek badawczy Henryka Szczepańskiego uzupełniają zebrane i przekazane placówkom naukowym zbiory błonkówek z nadrodziny *Chalcidoidea* oraz specjalistyczny księgozbiór. Materiały gromadzone przez wiele lat mają same w sobie ogromną wartość poznawczą i stanowić będą dobry punkt wyjścia dla przyszłych badaczy krajowych bleskotek.

PUBLIKACJE DOKTORA HENRYKA SZCZEPAŃSKIEGO

1. Rozprawy i doniesienia naukowe

- 1960a Einige Parasiten der am Schilfe vorkommenden Agromyziden (*Diptera*) nebst Beschreibung der Erzwespe *Heterocharis nunbergi* sp. n. (*Hymenoptera, Eulophidae*). Folia forest. polon., Ser. A, 4: 161 - 169.
- 1960b Materiały do znajomości bleskotek (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) pasożytujących u korników (*Coleoptera, Scolytidae*) w Puszczy Boreckiej (pow. Węgorzewo). Pol. Pismo entomol., 30, 23: 405 - 416.
- 1960c Uwagi o trzech nowych dla fauny Polski gatunkach podrodziny *Cerocephalinae* (*Hymenoptera, Pteromalidae*). Pol. Pismo entomol., 30, 24: 417 - 421.
- 1961a Przyczynek do systematyki i biologii *Macromesus amphiretus* Walk. (*Hymenoptera, Pteromalidae*). Zeszyty nauk. SGGW, Leśn., 3 (1959): 97 - 104.
- 1961b Wyniki hodowli i połowu bleskotek (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) na terenie Warszawy i bliskich okolic. Zeszyty nauk. SGGW, Leśn., 3 (1959): 105 - 116.
- 1961c Pasożytujące na kornikach bleskotki z rodzaju *Platygerrhus* Thoms., z opisem gatunku *Pl. millenius* sp. n. (*Hymenoptera, Pteromalidae*). Pol. Pismo entomol., 31, 1: 3 - 11.
- 1961d Dwa gatunki nowe dla fauny Polski z rodziny *Thysanidae* (*Hymenoptera, Chalcidoidea*). Sylwan, 105, 3: 39 - 42.
- 1964a Zależność składu gatunkowego fauny bleskotek (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) od warunków środowiskowych grądów Białowieskiego Parku Narodowego. Rozprawa doktorska w Katedrze Ochrony Lasu SGGW w Warszawie, 1964, maszynopis 251 ss.
- 1964b Bleskotki (*Hymenoptera, Chalcidoidea*). Stan badań nad organizmami pożytecznymi z punktu widzenia potrzeb ochrony roślin w Polsce (Materiały Konferencji w Skierniewicach 8 - 9 V 1962). Zeszyty probl. Post. Nauk roln., 45: 159 - 165.
- 1965 (współautor Marian Nunberg) Bleskotki (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) wyhodowane ze szkodników dębu. Fragm. faun., 12, 14: 195 - 205.
- 1967a (współautor Georgi Tzankow) Materiały do znajomości pasożytów jaj korowódki śródziemnomorskiej — *Thaumetopoea pityocampa* Schiff. (*Lepidoptera, Thaumetopoeidae*) w Bułgarii. Sylwan, 111, 4: 37 - 43.
- 1967b Systematyczny przegląd wyhodowanych przez prof. dra J. J. Karpińskiego bleskotek (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) z szyszek modrzewi *Larix polonica* Rac. i *Larix decidua* Mill. Prace IBL, 314 - 319, 315, Aneks 4: 105 - 109.
- 1968 Badania fauny bleskotek (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) upraw i młodników sosnowych w nadleśnictwie Rogów koło Koluszek. Pol. Pismo entomol., 38, 4: 811 - 870.
- 1970 Interessante Ausbeute der Erzwespen (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) in den Laub-Mischbeständen des Białowieża Nationalparkes. Pol. Pismo entomol., 40, 3: 569 - 575.
- 1972a O rozprzestrzenianiu się *Sympiesis dolichogaster* Ashm. (*Hymenoptera, Eulophidae*) w Europie. Pol. Pismo entomol., 42, 3: 587 - 588.
- 1972b Kosmacik rzepakowy — *Trichomalus perfectus* (Walk.) (*Hymenoptera, Pteromalidae*) w biocenozie leśnej a problem biologicznej ochrony rzepaku. Pol. Pismo entomol., 42, 4: 865 - 871.
- 1973a O zdrowotności cisa *Taxus baccata* w rezerwacie Wierzchlas Chrońmy Przyrodę ojcz., 29, 2: 60 - 63.

- 1973b Z badań nad kompleksem pasożytów spuchlika jałowcowca — *Phloeosinus thuyae* (Perris) i znaczeniem biocenotycznym jego komponentów. Sylwan, 117, 4: 39 - 48.
- 1975 O wpływie niektórych czynników meteorologicznych na populacje bleskotek (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) w Białowieskim Parku Narodowym. Kosmos, Ser. A, 24, 3: 247 - 256.
- 1983 Bleskotki (*Hymenoptera, Chalcidoidea*) grądów Białowieskiego Parku Narodowego. Pol. Pismo entomol., 53, 1-2: 147 - 178.

2. Opracowania popularyzacyjne i dydaktyczne

- 1954a Las i jego wrogowie. Rozrywkowa gra dla młodzieży w postaci 25 barwnych tablic (kart) motyli szkodliwych z tekstem. Wydawn. Cent. Przem. Lud. i Art. Warszawa, 1954.
- 1954b Na ratunek sadowi! Iskry (Trybuna Mazowiecka, dodatek tygodniowy), 31 VII - 1 VIII 1954, 1, 27: 3.
- 1955 Chrabąszcz! Chrabąszcz! Gromada — Rolnik Polski, 8 V 1955, 1955, 55 (453): 6.
- 1959 *Saltatoria, Dermaptera, Thysanoptera, Odonata, Neuroptera* i *Rhaphidioptera*, s. 3 - 13; *Diptera, Hymenoptera* (z wyjątkiem *Siricidae* i *Braconidae*), *Heteroptera* i *Homoptera*, s. 256 - 354. W skrypcie dla studentów pod redakcją prof. Mariana Nunberga: Entomologia leśna. Część II — Przegląd systematyczny. Dział Wydawnictw SGGW, Warszawa, 1959.
- 1966 Bleskotki — nasi sprzymierzeńcy. Przyroda Polska, 10, 5: 10 - 11.
- 1978 Z działalności Koła Ochrony Środowiska przy SGGW-AR. Życie Szkoły Wyższej, 26, 5: 111 - 113.

ul. Nowiniarska 12 m 32, 00-235 Warszawa